

Sergiy Bondarenko

**PARTICIPATION OF WESTERN UKRAINE IN THE NARODNYI RUKH
OF THE LATE 80-S EARLY 90-IES OF XX CENTURY**

The article examines the impact of Western Ukraine, in particular of the Ternopil region activities of Narodnyi Rukh of Ukraine in the context of the revival of Ukrainian statehood in the late 1980s – early 90-ies of XX century.

Key words: Narodnyi Rukh of Ukraine, western Ukraine, rebirth, Ukrainian statehood, late 80's – early 90-ies of XX century.

УДК 94(477)

Микола Бушин, Олена Суденко

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ УМОВ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАДАПТАЦІЇ ДЕМОБІЛІЗОВАНИХ
ВОЇНІВ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ В УКРАЇНІ**

У статті проаналізовано окремі наслідки Великої Вітчизняної війни та їх вплив на становище різних соціальних категорій, зокрема колишніх воїнів та окреслені деякі аспекти політики органів державної влади, скеровані на полегшення процесу соціальної реадaptaції фронтовиків на території України.

Ключові слова: реадaptaція, демобілізовані, допомога, інваліди, жебрацтво.

Події Великої Вітчизняної війни значно вплинули на моральний та психологічний стан населення України, та призвели до зміни поглядів, у певної його частини, на ту систему цінностей, що склалася у довоєнний період.

Повоєнний період був одним із ключових етапів у розвитку радянського державного устрою і суспільства. Ці роки залишили практично без змін політичну й економічну систему в СРСР, хоча у суспільстві, після переможного завершення війни, відбувалися зміни, пов'язані з надіями та очікуваннями, які викликали особливий психологічний клімат і настрої. Населення країни увійшло в мирне життя, сподіваючись, що за порогом війни залишилось усе найстрашніше і важке. У масовій свідомості виник образ "життя-свята", за допомогою якого моделювалася особлива концепція повоєнного життя – без протиріч, напруги. Стимулом розвитку цієї концепції був лише один чинник – надія. Вона викликала небувалий оптимізм, емоційне завзяття народу, що дозволило досить швидко вирішити основні завдання відбудови [10, с. 6].

Безпосереднім наслідком воєнного часу для українського соціуму після війни, був процес творення нових соціальних груп – репатріантів, військовополонених, інвалідів війни, демобілізованих, дітей-сиріт тощо. Досліджуючи різноманітні аспекти означеного періоду вітчизняної історії, значний інтерес викликає питання реадaptaції демобілізованих воїнів радянської армії. Одним із пріоритетних напрямів зазначеного питання є вивчення проблем, що стосуються морального та психологічного стану бійців, що повернулися з фронту. Це були люди зі своєрідним сприйняттям оточуючих обставин і зміненою психологією. Пристосування їх до мирного життя відбувалося досить складно. Для багатьох радість повернення перехресувалась із сумними звістками, адже багато хто не знайшов своїх родин, зв'язок з якими було втрачено під час війни. Основними чинниками, що визначали потреби фронтовиків були їх роль і місце у повоєнному суспільстві, облаштування побуту й повсякденного буття, наявність необхідних соціальних умов.

Об'єкт дослідження – стан демобілізованих воїнів у повоєнний період на території України.

Предмет дослідження – заходи органів державної влади, спрямовані на допомогу демобілізованим бійцям.

Мета дослідження – аналіз умов, за яких відбувалася реадaptaція фронтовиків у повоєнний період (1945 – 1946 рр.).

Завдання дослідження – значення наслідків Великої Вітчизняної війни та їх вплив на становище демобілізованих воїнів у суспільстві.

До окремих аспектів означеного питання зверталися у своїх дослідженнях такі радянські науковці, як М. Коваль [1], П. Денисенко [2], В. Юрчук, І. Кожукало [3]. Аналізуючи дослідження вітчизняних сучасних науковців, які у своїх працях торкалися питань пов'язаних з наслідками Вітчизняної війни у соціальній сфері, потрібно назвати таких авторів як О. Лисенко [4], Т. Першина [5], Л. Ковпак [6], І. Перехрест [7], І. Рибак [8], В. Швидкий [9], В. Даниленко [10]. Необхідно наголосити на важливості таких досліджень для сучасної історичної науки, адже вони розкривають

питання соціальної історії під новим кутом зору, у яких проаналізовано становище різних категорій населення як окремих суб'єктів повоєнного суспільства. Враховуючи те, що ця тематика не знайшла свого повного висвітлення в сучасних історичних дослідженнях, вона потребує подальшого опрацювання.

Більшість із тих, хто повернувся з фронту, по-новому бачили своє повоєнне буття. Так, письменник-фронтовик В'ячеслав Кондратьєв у своїх роздумах про воєнні часи, про себе і своїх однолітків, взагалі про воєнне покоління, так описав цей період: "Післявоєнний час привніс в наше життя не тільки складності, а й розчарування: ті з нас, хто був з селян, сподівалися, що будуть ліквідовані колгоспи або прийде якесь послаблення в їх режимі, інтелігента молодь сподівалася, що припиняться репресії ... всі на щось надіялися, але цим надіям не судилося збутись" [5, с. 211].

Учасників Великої Вітчизняної війни, які поверталися до реалій звичайного життя, об'єднувала воєнна доля та необхідність реадаптації – пристосування до нових умов раніше звичного для них соціального середовища. Успіх такого процесу для означеної категорії населення, залежав певною мірою від зовнішніх і внутрішніх чинників. Серед зовнішніх чинників потрібно назвати ступінь прийняття проблем цієї соціальної категорії державою та органами радянської влади, а також їх здатність надати необхідну підтримку й допомогу в процесі реадаптації цих осіб до нових умов життєдіяльності.

Внутрішніми чинниками реадаптації, для демобілізованих, була потреба у позитивних соціальних зв'язках, самоактуалізація і самореалізація, узгодження самооцінок, потреб та очікувань з власними можливостями і реальністю соціального середовища. Одним із вирішальних чинників були також соціальні характеристики та потенціал фронтовиків: освіта, професійна підготовка, кваліфікація. Отже, показниками успішної реадаптації можна назвати належний соціальний статус в середовищі, а також задоволення середовищем у цілому, неуспішної – переміщення в інше соціальне середовище або девіація поведінки [11, с. 211].

Демобілізація з лав радянської армії стала одним із основних аспектів, що визначали соціальні процеси в українському суспільстві в перші повоєнні роки. Сотні тисяч пересічних громадян везли до усіх частин СРСР досвід того, як живуть люди поза межами СРСР, і, хоча б підсвідомо, співставляли тамтешній побут зі своїм. Вони були певні, що найгірше у їх житті у минулому, попереду – побудова нового щасливого майбутнього [6, с. 9].

Повсякденне життя людей у повоєнній "капіталістичній" Європі стало більш демократичним і вільним, ніж раніше. Налагодження господарства власними силами, американська допомога відповідно до плану Маршалла сприяли піднесенню рівня життя населення. Протилежною була ситуація в СРСР, де зберігалася система тоталітаризму. Повоєнне радянське суспільство перебувало у стані очікування і надій на суттєві зміни на краще у його житті. Багато з бійців, які служили в радянській армії, у роки війни побували в Європі та бачили як живуть там, і, природно, порівнювали їх життя зі своїм. Повертаючись після війни додому, вони сподівались, що багато зможуть змінити у своєму житті на краще. Всупереч очікуванням, умови життя не тільки не поліпшилися, а нерідко були ще гіршими, ніж у роки воєнного лихоліття [12, с. 379].

І все ж, для переважної частини населення, радянська влада була "старою знайомою", своєю. Адже вона виявляла себе не тільки з негативного боку. Оперативно й надійно вдалося забезпечити громадський порядок, працевлаштування безробітних, створити мінімальні умови для виживання населення промислових центрів [13, с. 296].

Як уже зазначалося, важливим чинником процесу реадаптації фронтовиків було узгодження власних очікувань з реаліями повоєнного середовища. Досить часто, зіткнення з труднощами у країні, зруйнованій війною, викликали апатію і розчарування серед колишніх фронтовиків. Якщо війну сприймали як аномальну тимчасову ситуацію і морально були готові до труднощів, то повернення додому було ідеалізованою ситуацією, з якою пов'язували усе подальше життя.

Таким чином, визначити ступінь успішності реадаптації воїнів радянської армії однозначно важко, адже це була категорія зі своїм специфічним досвідом переживання війни. Аналізуючи цей процес, маємо приклади як успішного його проходження, так і випадки невдач. Саме соціальний потенціал особи був основою успіху реадаптації до мирного життя.

Важкі побутові умови, відсутність житла, труднощі у працевлаштуванні були чинниками, які потребували значних морально-психологічних зусиль, терпіння, що було під силу не кожному. Саме тому, перед державними органами та громадськими організаціями постали важливі завдання, які полягали у розробці комплексу заходів, скерованих на допомогу фронтовикам адаптуватися до складних повоєнних умов. За досить короткий період необхідно було ліквідувати наслідки фашистської окупації, подбати про населення, зокрема, колишніх воїнів радянської армії, інвалідів війни.

Умови, в яких відбувалася соціальна реадaptaція фронтовиків, були надзвичайно складними. Так, у жахливому стані перебували міста і села України. На руїни і згарища перетворено 714 міст і селищ міського типу, понад 28 тис. сіл, 16,5 тис. промислових підприємств, 18 тис. лікувальних установ тощо. У республіці залишилось лише 19 % довоєнної кількості промислових підприємств [6, с. 6]. Повоєнні українські села потребували проведення значного обсягу робіт з їх впорядкування. Планувався комплекс невідкладних санітарно-гігієнічних робіт. Необхідно було очистити вулиці та двори від бруду, вивезти сміття на спеціально відведені звалища, трупи тварин на скотомогильники, очистити від сміття береги рік та ставків, відремонтувати криниці [14].

У багатьох колгоспах республіки проводилися неділеньки, місячники з благоустрою, озеленення вулиць і сільських шляхів. Так, значну роботу в цьому напрямку проводили Піщанська сільська рада на Сумщині, Булганівська сільрада Новоастрahanського району на Херсонщині, Андріївська сільська Рада Балаклійського району на Харківщині [8, с. 67].

Хоча "Закон про демобілізацію" був ухвалений на XII сесії Верховної Ради СРСР 23 червня 1945 р., його розробка розпочалася ще з жовтня 1944 р. У ЦК КП(б)У відбулась перша нарада з питань організації зустрічі бійців і офіцерів після закінчення війни. У цей період створювались комісії з організації зустрічей, матеріально-побутового облаштування демобілізованих [1, с. 147].

Основним завданнями партійних, радянських і військових організацій, щодо виконання зазначеного закону, було налагодження процесу обліку військовослужбовців які підлягають демобілізації, проведення обстежень матеріального стану їх сімей, організація належних зустрічей воїнів-переможців, швидкість оформлення документів та їх вручення (військові білети, паспорти, прокартки), планове працевлаштування.

З метою перевірки виконання постанови РНК УРСР й ЦК КП(б)У від 6.07.1945 р. "Про заходи по виконанню закону про демобілізацію старшого віку особового складу діючої армії", у серпні 1945 р. скеровано 11 бригад у Харківську, Сталінську, Кам'янець-Подільську, Київську, Кіровоградську, Вінницьку, Полтавську області [15, арк. 58].

Активну участь прийняла й громадськість в масово-політичній компанії зі здійснення заходів партії та керівництва УРСР у зв'язку з прийомом та облаштуванням воїнів, демобілізованих з армії після завершення Великої Вітчизняної війни [1, с. 147]. Наприклад, у Полтаві проводилися місячники з надання допомоги демобілізованим [15, арк. 66]. Трудівники України, на мітингах та зібраннях, висловлювали побажання щодо практичних заходів з організації зустрічей фронтовиків, зобов'язувалися допомагати їм у будівництві житла, налагодженні господарства. Значна увага приділялася створенню прийомних пунктів, гуртожитків, їдалень, перукарень. Партійно-радянським активом більшості областей України проводилася значна робота щодо роз'яснення "Закону про демобілізацію" робітникам і колгоспникам районів. Так, в Козятинському, Липовецькому, Станіславчицькому, Шаргородському, Турбовському та інших районах Вінницької області райкомами виділялися агітатори для проведення доповідей на теми: "Червона Армія – Армія переможниця", "Зустрінемо достойно переможців", "Закон про демобілізацію" та ін. [15, арк. 34].

Зразки самовідданої праці з відбудови житлових площ та міського господарства показали трудівники Харкова, Києва, Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Одеси та інших міст України [2, с. 141]. Також велись роботи з очистки та благоустрою Донецька, Дніпропетровська, Запоріжжя, Львова, Лисичанська, Миколаєва, жителі яких відбудовували цілі вулиці і квартали. Населення Миколаєва одночасно з відбудовою житла впорядковувало тротуари, бруківку [2, с. 142]. За п'ять місяців 1945 р. в розчистці та благоустрої Харкова взяло участь 325 тис. осіб [15, арк. 34].

Важливим у цьому напрямку роботи партії був пленум, проведений у червні 1945 року, на якому обговорювалися наступні питання: відбудова та будівництво міського господарства, спорудження жилих будинків, виробничих будівель та культурно-побутових приміщень на селі. Також підводилися підсумки роботи з відбудови житла та комунального господарства, адміністративних та громадських будівель та накреслено розгорнуту програму щодо подальшої відбудови міст і сіл України. Так, тільки у комунальному господарстві міст УРСР на 1 червня 1945 р. стали до ладу 137 електростанцій, 105 водопроводів, 195 міських лазень, 16 механічних пралень. У 19 містах почали працювати трамваї, відновила роботу каналізаційна мережа першої черги. На цей час у містах та робітничих селищах було відбудовано та споруджено заново 7,9 млн м² житлової площі. Житловий фонд міст і робітничих селищ досяг 75 % рівня 1940 р. У тому ж 1945 р. у колгоспах споруджено понад 96 тисяч жилих будинків, 29 630 виробничих будівель та 2600 культурно-побутових приміщень [2, с. 142–143].

Необхідно зазначити, що важливим чинником процесу реадaptaції демобілізованих, була масово-політична робота, що проводилася на пунктах прийому партійними організаціями – зібрання, лекції, доповіді, бесіди, інформації. Пункти, куди прибували фронтовики, обладнувалися пересувними бібліотеками [3, с. 44]. Для організації такої роботи державними органами влади

виділялися спеціально підготовлені агітатори, які проводили політмасову роботу серед колишніх воїнів як на станціях, куди прибували ешелони з демобілізованими, так і за місцем їх проживання.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни, на території України з'являється значна кількість інвалідів. Це були непрацездатні, або частково непрацездатні громадяни, що потребували всебічної допомоги з боку держави. Для такої категорії населення особливо складно проходила соціальна реадаптація. Багато з них потребували постійної медичної допомоги, а частина, у зв'язку з одержаними важкими тілесними та моральними ушкодженнями, довготривалого спеціального лікування та соціальної реабілітації.

Лікувальну допомогу інвалідам війни забезпечувала мережа поступово відновлювальних у республіці медичних закладів, причому здійснювалася вона позачергово й при можливості силами кращих фахівців. Водночас, якісний рівень такої допомоги інвалідам не завжди відповідав потребам, що значною мірою було зумовлено слабкістю кадрового та матеріально-технічного потенціалу медичних закладів у тогочасних умовах [7, с. 150].

Воїнів, які втрачали працездатність через важкі поранення і стали інвалідами, держава забезпечувала пенсією, протезно-ортопедичними виробами, їм допомагали влаштовуватися на навчання, створювали спеціальні виробничі умови, за яких вони мали б можливість брати участь у суспільно-корисній праці і відчувати себе повноцінними громадянами країни. Працівники відділів соціального забезпечення ще у госпіталях відвідували інвалідів війни. Тому кожен з них, випускаючись після лікування, знав, як оформляти документи на одержання пенсії чи допомоги, у якому розмірі і де він її одержуватиме [16, с. 73].

Більшість фронтовиків досить швидко знайшли себе у повоєнному суспільстві, працевлаштувавшись на підприємствах або у колгоспах країни. Тим більше, що і держава була в цьому зацікавлена й очікувала на повернення чоловіків з фронту, адже саме вони були основним джерелом поповнення робочої сили у скрутних умовах відбудови. Серед певної частини демобілізованих і, особливо, інвалідів Вітчизняної війни були такі особи, які обрали шлях бродяжництва і жебрацтва, як чинник підтримки життєдіяльності та свідомо ухилялися від працевлаштування. Так, часто ті інваліди, скеровані до спеціалізованих закладів, поверталися до жебрацтва або з особистих мотивів, або через недосконалий режим функціонування будинків інвалідів. Також, до девіантної поведінки вдавалися й ті, хто потрапив у скруту через такі негативні чинники, як стихійне лихо, голод, сімейні обставини, хвороба та ін. Серед них були і ті особи, які не утримувалися соцзабезом або отримували невелику пенсію [9, с. 152–153].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що реадаптація демобілізованих воїнів стала важливою складовою частиною ліквідації наслідків Великої Вітчизняної війни у соціальній сфері. Окрім перерахованих чинників цього процесу (соціальні характеристики та потенціал фронтовиків), важливого значення у ньому набула саме допомога фронтовикам з боку державних органів та громадських організацій.

Реалізація заходів з організації зустрічей, налагодження побутового облаштування, відновлення здоров'я та працездатності фронтовиків, було важливим державним завданням, до виконання якого залучалися усі ланки радянських та партійних структур, медичні та соціальні служби республіки. Комплекс запланованих та проведених заходів був всебічним, адже передбачав надання матеріальної допомоги нужденним, оздоровлення через санаторії й профілактично-оздоровчі установи, патронування, опіку, допомогу в оформленні пенсій та позик, сприяння у працевлаштуванні й поліпшенні житлово-побутових умов тощо. Також, у цьому напрямку мали місце й недоліки, що були наслідком труднощів повоєнного періоду, а іноді формалізму посадових осіб. В цілому, завдяки вказаним чинникам, більшість колишніх воїнів знайшли гідне місце у суспільстві.

Список використаних джерел

1. Коваль М. В. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны / М. В. Коваль. – К., 1977. – 136 с.
2. Денисенко П.І. Комуністична партія України – організатор відбудови народного господарства республіки (1943–1945 рр.) / П.І. Денисенко. – К.: Політвидав України, 1968. – 176 с.
3. Юрчук В.І. Коммунистическая партия во главе всенародной борьбы за восстановление и развитие народного хозяйства Советской Украины (1946–1950 гг.) / В.І. Юрчук, И.П. Кожукало. – К.: Политиздат Украины, 1986. – 365 с.
4. Лисенко О.Є. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті / О.Є. Лисенко // Український історичний журнал. – 2004. – № 5. – С. 3–9.
5. Першина Т. Реалії воєнної повсякденності в Україні, 1943–1945 рр. (деякі аспекти проблеми) / Т. Першина // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – Вип. 13. – 261 с.
6. Ковпак Л.В. Найближча історія: Україна 1945–2000 рр. / Л.В. Ковпак. – К.: Наш час, 2007. – 247 с.
7. Добров П.В. Медико-санітарні наслідки Великої Вітчизняної війни для населення України та їх ліквідація в період відбудови (1943–1950 рр.) / П.В. Добров, І.В. Перехрест. – Д.: ДонУ, 2007. – 291 с.
8. Рибак

І.В. Стан соціально-побутової сфери українського повоєнного села (1946–1955 рр.) / І.В. Рибак І.В. // Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С. 61–72. 9. Швидкий В.П. Бродяжництво і жебрацтво як елемент соціального життя в Україні у першій половині 1950 рр. / В.П. Швидкий // Український історичний журнал. – 2007. – № 1. – С. 152–158. 10. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). Колективна монографія у 3-х частинах / відп. ред. В. М.Даниленко. – Ч 3. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 336 с. 11. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 2-х книгах, 3-х частинах / відп. ред. В.М. Даниленко. – Кн. 1, ч. 1–2. – Київ.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 351 с. – (Серія "З історії повсякденного життя в Україні"). 12. Історія українського селянства. Нариси в 2 тт. / голова ред. ради В.М. Литвин. – К.: Наукова думка, 2006. – Т.2. – 655 с. 13. Коваль М.В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війні 1939–1945 рр.: Спроба сучасного концептуального бачення / М.В. Коваль. – К., 1994. – 58 с. 14. Радянська Україна. – 23 жовтня 1944. 15. Центральний державний архів громадських об'єднань і організацій України, ф. 1, оп. 83, спр. 62, 71 арк. 16. Гриценко Т.Т. Піклування партії та уряду про інвалідів Вітчизняної війни та сім'ї фронтовиків у 1943–1945 рр. / Т.Т. Гриценко // Український історичний журнал. – 1973. – № 3. – С. 72–79.

Николай Бушин, Елена Суденко

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ УСЛОВИЙ СОЦИАЛЬНОЙ РЕАДАПТАЦИИ ДЕМОБИЛИЗОВАННЫХ ВОИНОВ В ПЕРВЫЕ ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ НА УКРАИНЕ

В статье проанализированы отдельные последствия Великой Отечественной войны и влияние их на положение различных социальных категорий, включая бывших воинов, а также обозначены некоторые аспекты политики органов государственной власти, направленные на облегчение процесса социальной реадaptации фронтовиков на территории Украины.

Ключевые слова: реадaptация, демобилизованные, помощь, инвалиды, попрошайничество.

Mykola Bushin, Olena Sudenko

SOME ASPECTS TERMS OF RESETTLEMENT OF DEMOBILIZED SOLDIERS IN THE EARLY POSTWAR YEARS IN THE UKRAINE

The article analyzes some effects of WWII and their impact on the social status of different social categories, including former soldiers, and outlined some aspects of social policy of public authorities that have been directed to facilitate the readaptation soldiers in Ukraine.

Key words: readaptation, demobilized, the disabled, begging.

УДК 94(477)

Ганна Побережець

УЧАСТЬ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА У ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано участь В. Чорновола у президентських виборах в Україні 1991 р., його роль в суспільно-політичному житті та відродженні духовності.

Ключові слова: В. Чорновіл, Л. Кравчук, НРУ, президентські вибори.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю наукового переосмислення ідеологічних засад та практичної скерованості українського інакомислення 60–80-х рр. ХХ ст., розкриття багатовимірного відношення "людина-історична епоха суспільства", висвітлення діяльності В. Чорновола, як відомого правозахисника, голови Львівської обласної Ради народних депутатів, керівника радикального табору національно-демократичних сил у Верховній Раді України, реформатора і журналіста, Героя України.

Наукова новизна полягає у тому, що у публікації подано спробу цілісного викладу політичної біографії В. Чорновола у президентських виборах 1991 року.

Об'єкт дослідження – політичні процеси періоду державного будівництва України на початку 90-х рр. ХХ ст.

Предмет дослідження – внесок В. Чорновола у розвиток суспільно-політичної думки України та розбудову й утвердження її державності.

Основна мета публікації полягає у тому, щоб проаналізувати політичну біографію В. Чорновола та оцінити його діяльність під час президентських виборів 1991 р.